

τῆς πρακτικῆς καὶ θετικῆς θεολογίας, τῆς ἡθικῆς καὶ τῆς ἀσκητικῆς καὶ τῆς ἐρμηνευτικῆς. Κυριώτατοι προστάται τῆς τοιαύτης κατευθύνσεως ἦσαν δὲ *Pétrus Comestor* (Manducator) καὶ μάλιστα δὲ *Pétrus Cantor*. Ἐκεῖνος ἔγραψεν ἐκ τῶν πρώτων, ώς εἴρηται¹, ἐρμηνείαν τῶν Γνωμῶν τοῦ Λομβαρδοῦ ἔτι δὲ *Sermones* καὶ *Historiam scholasticam*². Ὁ δὲ *Pétrus Cantor*, διδάσκαλος τῆς θεολογίας ἐν Παρίσιοις ἀποθανὼν τῷ 1197, παράσκεύασε πολλὰ ἔργα, ἐν οἷς εἶναι αἱ *Distinctiones*, λεξικὸν θεολογικὸν καὶ βιβλικόν, ἡ *Summa de sacramentis et anima consiliis*, τὸ *Verbum abbreviatum*³. Μαθητὴς αὐτοῦ ἦτο *Rufus* ὁ ἐκ *Couzon*, Ἀγγλος τὴν καταγωγήν, περὶ τὸ 1218 ἀποθανὼν, οὗ ἡ εἰσέτη ἀνέκδοτος παραπέμπουσα *Summa* εἶναι ἐπεξειδογασμένη κατὰ τὴν τελείαν διαλεκτικὴν μέθοδον⁴.

ΜΕΤΑΒΑΣΙΣ ΕΙΣ ΤΗΝ ΔΕΥΤΕΡΑΝ ΠΕΡΙΟΔΟΝ

Α' ΕΛΛΗΝΙΚΗ ΦΙΛΟΣΟΦΙΑ

1. Η ελληνικὴ φιλοσοφία δὲν διέλιπε θεραπευομένη ἐν τῷ μέσῳ αἰῶνι, καθ' ὃν ἡ πλατωνικὴ θεωρία καὶ ἡ ἀριστοτελικὴ ἐτύγχανον μεγάλης τιμῆς⁵. Αἱ πλατωνικαὶ διδασκαλίαι ἀπὸ τῶν νέων πλατωνικῶν οὐχὶ προσηκόντως διακρινόμεναι ἦσαν συγγενέστεραι πρὸς τὰς χριστιανικὰς καὶ διὰ τοῦτο προετιμῶντο, μάλιστα δὲ ἐν τῇ Σχολῇ τῆς Γάζης, ἐνθα κατὰ τὸν πέμπτον καὶ ἔκτον αἰῶνα ἐγίνοντο πλατωνικαὶ μελέται καὶ σπουδαί. Ἐν ταύτῃ προέχουσιν δὲ *Aἰνείας* καὶ δὲ *Προκόπιος* καὶ δὲ ἀδελφὸς αὐτοῦ *Zacharίας* δὲ σχολιαστικὸς δὲ κατόπιν ἐπίσκοπος Μυτιλήνης⁶. Ὁ αὐτοῦ *Zacharίας* δὲ σχολιαστικὸς δὲ κατόπιν ἐπίσκοπος Μυτιλήνης⁶.

¹ Ἀνωτ. σελ. 538.

² Παρὰ Migne P. L. 198, 1049 ἔξ.

³ Παρὰ Migne P. L. 205, 21 ἔξ.

⁴ Ἀνάλυσιν παρέχει δὲ *M. Grabmann* 2, 494 ἔξ. Ἐνταῦθα (2, 485 ἔξ. 497 ἔξ.) γίνεται λόγος καὶ περὶ ἄλλων θεολόγων μετερχομένων τὴν αὐτὴν καὶ δὲ *Cantor* μέθοδον.

⁵ Μέλλοντες ἐνταῦθα νὰ διαλάβωμεν βραχίτατα καὶ κατὰ τῷ πόνον τινὰ γραμματολογικὸν περὶ τῶν προστατῶν τῆς ελληνικῆς φιλοσοφίας κατὰ τὴν Βυζαντιακὴν περίοδον διφεύλομεν νὰ παρατηρήσωμεν ὅτι τὸ μέρος τοῦτο, ἔχον ἔξαιρετον σπουδαιότητα ἥτιν τοῖς "Ελλησι, πρέπει νὰ καταστῇ ἐν καιρῷ ὑποκείμενον ίδιας συγγραφῆς.

⁶ Ἐδε ἀγωτ. σελ. 354 ἔξ.

Προκόπιος συνέγραψε κατά τῆς θεολογικῆς στοιχειώσεως τοῦ Πρόκλου¹. Αντίρρησιν εἰς τὰ Πρόκλου θεολογικὰ κεφάλαια². Καὶ αἱ μὲν πλατω-
νικαὶ θεωρίαι ἐθεραπεύοντο ὡς ὄμολογοι καὶ συγγενεῖς τῷ χριστιαν-
ισμῷ· καθ' ὅσον δὲ ή θεολογία καθίστατο ἐγκύρως μάθησις, ἐτιμῶντο
ἡξιώθη μετὰ τῆς νεστοριανῆς αἰδεσεως κατὰ τὸν πέμπτον αἰῶνα θεο-
Σχολὴ τῆς Ἐδέσσης, τῆς Ρησαίνης³ καὶ τῆς Κιννεσρεύνης⁴. Οὐχὶ διιγά-
τερον τῶν νεστοριανῶν προσθύμως καὶ οἱ Σύροι μονοφυτῖται καὶ ία-
κωβῖται ἐτοάπησαν ὕστερον εἰς τὴν σπουδὴν τοῦ Ἀριστοτέλους, ἐνῷ
πρότερον διηρέχε παρ' αὐτοῖς ψυπή πρὸς τὴν μωσικὴν φιλοσοφίαν
καὶ τὴν παγκείαν⁵. Ὁτε δὲ ή τῆς Ἐδέσσης Σχολὴ ἦνεκα τοῦ ἐν αὐτῇ
κρατοῦντος νεστοριανισμοῦ κατὰ διαταγὴν τοῦ αὐτοκράτορος Ζήνωνος
τῷ 489 διελύθη, οἱ πλεῖστοι τῶν τροφίμων κατέφυγον εἰς Περσίαν
τῶν καὶ θρησκευτικὰς θεωρίας⁶. Ἐκ τῶν λειψάνων τῆς Σχολῆς τῆς
Ἐδέσσης προῆλθεν ή Σχολὴ τῆς Νισίβιδος καὶ ή τῆς Γανδισακῶρας
ἥτις ἥτο κατ' ἔξοχὴν Ιατρικὴ (Academīa Hippocratica). Λόγιοι δὲ
τεόφιμοι τῆς τελευταίας ἐγένοντο ὕστερον τοῖς "Ἀριψι διδάσκιοι τῆς
Ιατρικῆς καὶ τῆς φιλοσοφίας.

¹ Ἀπόσπασμα αὐτῆς διεσώθη καὶ ἔξεδόθη ὑπὸ τοῦ Aug Mai, class. aut. 4. Τὸ ἀπόσπασμα εὑρηται κατὰ λέξιν, ὡς δ. Δ. Ρούσσος ἔδειξεν (οἱ «τρεῖς Γαζαῖοι» 1893) ἐν τῇ ὑπὸ Νικολάου τοῦ Μεθώνης γραφείῳ. Ἀνατύχει τῆς θεολογικῆς στοιχειώσεως Πρόκλου.

² Ἐν Ρησαίνῃ ἔδρασεν ὁ ἀρχιλατρὸς καὶ Ιερεὺς Σέργιος, ὁ ἀριστοτελικὸς συγγράμματα εἰς τὴν συριακὴν μεταφράσας, ἐν τῇ ἀρχῇ τοῦ ἔκτου αἰῶνος. Ἐν κώδικι τοῦ Βρετανικοῦ Μουσείου ὑπάρχουσιν αὐτοῦ Log tractatus liber de causis universi iuxta vienem Aristotelis, quo demonstratur universum circulum efficere, καὶ ἄλλα συγγράμματα.

³ Ἐκ τῶν ἐν ταύτῃ παιδευθέντων ἀγδρῶν Ιδίας μνείας ἄξιος είναι ὁ πε-
ριώνυμος θεολόγος καὶ γραμματικὸς ἐπίσκοπος Ἐδέσσης Ἰάκωβος (ἀποθανὼν
τῷ 708), δοτις θεολογικὰ καὶ φιλοσοφικὰ συγγράμματα μετέφρασεν ἐκ τῆς ἑλ-
ληνικῆς εἰς τὴν συριακήν.

⁴ Τὴν τοιαύτην ροπὴν μαρτυρεῖ συριακὸν ἔργον, οὗ χειρόγραφον εὑρ-
σκεται ἐν τῷ Βρετανικῷ Μουσείῳ, ἐπιγραφόμενον βιβλίον τοῦ ἀγίου Ιερο-
θέου περὶ τῶν μυστηρίων τῆς θεότητος. Τὸ ἔργον τοῦτο συνετάχθη ὑπὸ τοῦ
Σύρου μοναχοῦ Στεφάνου, δοτις ἔγραψεν ὑπὸ τὸ φευδώνυμον τοῦ Ιεροθέου
καὶ ὑπομιμήσκει τὰ συγγράμματα τοῦ ψ.-Διονυσίου καὶ Ιωάννου τοῦ Σκάτου-

⁵ Ο τῶν Περσῶν βασιλεὺς Νουσιρβάν περὶ πολλοῦ ἐποιεῖτο τὴν πλατω-
νικὴν καὶ τὴν ἀριστοτελικὴν φιλοσοφίαν.

2. Ἐφ' ὅτου ἡ νέα πλατωνικὴ φιλοσοφία διὰ τοῦ διατάγματος τοῦ Ἰουστινιανοῦ (τῷ 529) κατεπιέσθη καὶ ἡ ἐπίδρασις αὐτῆς ἐπὶ τὴν χριστιανικὴν θεολογίαν περιωρίσθη, ἡ ἀριστοτελικὴ φιλοσοφία ἦρξατο ἀεὶ μᾶλλον νὰ τιμᾶται καὶ ἐν ταῖς θεολογικαῖς συζητήσεσι νὰ χρησιμοποιῆται. Ὁ μονοφυσίτης Ἰωάννης ὁ Φιλόπονος καὶ ὁ ὁρθόδοξος μοναχὸς Ἰωάννης ὁ Δαμασκηνὸς¹ ἦσαν ἀριστοτελικοί. Ἐκ τούτων ὁ Δαμασκηνὸς ἔχοισι μοποὶ τὴν λογικὴν καὶ τὴν πρώτην φιλοσοφίαν τοῦ Ἀριστοτέλους πρὸς συστηματικὴν τῆς ὁρθοδόξου πίστεως παράστασιν. Κατὰ τὸν ἔβδομον αἰῶνα ἐθεράπευε τὴν ἀριστοτελικὴν φιλοσοφίαν καὶ Στίραῖος ὁ Ἀλεξανδρεὺς γράψας ὑπομνήματα εἰς τὸ περὶ ἐρμηνείας, εἰς τὰς κατηγορίας, περὶ οὐρανοῦ, περὶ ψυχῆς, εἰς τὰ ἀναλυτικὰ καὶ τοὺς σοφιστικοὺς ἐλέγχους τοῦ Ἀριστοτέλους. Καὶ ὁ πολυμαθέστατος δὲ καὶ ἔλλογιμώτατος τοῦ ἐνάτου αἰῶνος ἀνήρ, ὁ πατριάρχης Κωνσταντίνου πόλεως Φώτιος² προέκρινε τοῦ Πλάτωνος τὸν Ἀριστοτέλη καὶ ἤκολούθει τῷ Ἀμμωνίῳ καὶ Ἰωάννῃ τῷ Δαμασκηνῷ. Ἐκ τοῦ ἐναντίου ὁ μαθητὴς αὐτοῦ Ἀρέθας (860—933), ὁ ἀρχιεπίσκοπος Καισαρείας³, ἀπέκλινε πρὸς τὸν Πλάτωνα⁴.

3. Κατὰ τὸν δέκατον καὶ ἐνδέκατον αἰῶνα κατέστη ἀγονώτερον τὸ φιλοσοφικὸν τοῦ Βυζαντίου πεδίον καὶ αἱ περὶ τὸν Ἀριστοτέλη σπουδαὶ κατέπεσον εἰς σχολαστικοὺς τύπους. Ἐπίδοσίν τινα ἔλαβεν ἡ ἐπιστήμη ἐν τῇ ὑπὸ Κωνσταντίνου τοῦ Μονομάχου περὶ τὰ μέσα τοῦ ἐνδεκάτου αἰῶνος ἀνιδρυθείσῃ Ἀκαδημείᾳ. Πλὴν τοῦ Ἀριστοτέλους ἦρξατο ἡδη τιμώμενος καὶ ὁ Πλάτων καὶ δὴ καὶ ὑπερτιμώμενος. Οὗτος Μιχαὴλ ὁ Ψελλός⁵, ὁ ἐπὶ σοφίᾳ εὔδοκιμῶν καὶ ὕπατος καὶ πρώτιστος τῶν φιλοσόφων ἐπονομαζόμενος ἔχει περὶ τοῦ Ἀριστοτέλους οὐχὶ ἀγαθὴν γνώμην⁶: τούναντίον δὲ θαυμάζει καὶ τιμᾷ τὸν Πλάτωνα,

¹ Ἰδὲ ἀνωτ. σελ. 381 ἐξ.

² Ἡ Βιβλιοθήκη αὐτοῦ ἡ Μυριόβιβλος περιέχει ἐπιτομὰς πολλῶν φιλοσοφικῶν συγγραμμάτων. Ἄλλὰ καὶ ἐν τοῖς Ἀμφιλοχίοις καὶ ἐν ταῖς ἐπιστολαῖς θίγονται φιλοσοφικὰ ζητήματα. Περὶ τῶν ἐκδόσεων πβλ. Überweg—Geyer, 241 ἐξ. Γ. Μιστριώτου, Ἑλληνικὴ γραμματολογία 2, 791 ἐξ.

³ Γ. Μιστριώτου, αὐτ. σ. 796 ἐξ.

⁴ Ρητέον ὅτι ὁ Ἀρέθας κατέλιπε καὶ ἐπεξεργασίαν τῶν κατηγοριῶν τοῦ Ἀριστοτέλους.

⁵ Ὁ Ονομάζεται κατὰ τὸ μοναχικὸν ὄνομα, διότι τὸ κατ' ἀρχὰς ἐλέγετο Κωνσταντίνος. Περὶ τοῦ Μιχαὴλ Ψελλοῦ, ἐπιμ. Γ. Μιστριώτου 2, 747 ἐξ.

⁶ Περὶ τοῦ Σταγιρίτου λέγει «Οὗτος ἀνθρωπικώτερον τὰ πολλὰ τῶν

πρὸς ὃν εὔρισκει διαμιλλόμενον μόνον τὸν μέγιν ἐν τῇ θεολογίᾳ Γρηγόριον¹. Τὸν Πλάτωνα ἀποφαίνει σύμφωνον τῷ χριστιανισμῷ καὶ θεωρεῖ ὡς πρῶτον νομοθέτην τὸν χριστιανικὸν δογμάτων. "Ἐνεκα δὲ τῆς προτιμήσεως τοῦ φιλοσόφου τούτου περιῆλθεν εἰς διαιρέσην πρὸς τὸν παιδικὸν φίλον Σιφιλέντον, ὅπτις διδάσκων καὶ αὐτὸς ἐν τῇ Ἀκαδημείᾳ καὶ ὑστερού πατριάρχης γενόμενος συνέγραψε πολλὰ μὴ περισωθέντα ἡμῖν φιλοσοφικὰ συγχράμματα καὶ φιλοσοφικὸν καὶ θεολογικὸν ἔγχειοίδιον ἀκόλουθον μάλιστα τῷ Ἀριστοτέλει καὶ τοῖς τῶν Χαλδαίων δόγμασιν. "Ο Ψελλὸς ἔγραψεν ἄλλα τε² καὶ Λιδασκαλίαν παντοδαπήν³, Εἰσιγωγὴν εἰς τὴν φιλοσοφίαν⁴, Λόξας φιλοσόφων περὶ ψυχῆς⁵, Ἐπιλύσεις συντόμους φυσικῶν ξητημάτων, ὑπομνήματα εἰς τὴν τοῦ Πλάτωνος ψυχογονίαν⁶, εἰς τὰς κατηγορίας⁷ καὶ τὸ περὶ ἐρμηνείας τοῦ Ἀριστοτέλους⁸, εἰς τὰς πέντε φραγμὰς τοῦ Πορφύρου⁹, "Ἡ δὲ τῆς λογικῆς ἐπιτομὴ ἡ ἐπιγραφομένη «Σύνοψις εἰς τὴν Ἀριστοτέλους λογικὴν ἐπιστήμην»¹⁰, ἢς μετάφραστις φαίνεται ὅτι εἶναι ἡ Ηέ-

θεολογικῶν δογμάτων ἡπτατο, καὶ ἵνα τάληθές ἐρῶ περὶ τοῦ ἀνδρός, πολὺ τῶν Πρωτέως ἐμοὶ πέρυσκε ποικιλότερος· μεταβάλλεται γάρ θεᾶτον ἡ λόγος» Σάθα, Μαισαιων. Βιβλιοθήκη 4, 51.

¹ Ἐνθ. ἀνωτ. σ. 53.

² Ἐξήγησις τῶν Χαλδαϊκῶν ὅγεων, ἐκθεσις κεφαλαιώδης καὶ σύντομος τῶν παρὰ τοῖς Χαλδαίοις δογμάτων. Παρὰ Μίρη. Patr. gr. 122, 1123 ἔξ.

³ Λάτ. 122, 681 ἔξ.

⁴ Ἐξεδόθη ἐν Βενετίᾳ τῷ 1532 καὶ ἐν Ηαρισίοις τῷ 1541.

⁵ Ἐξεδόθη ἐν Παρισίοις τῷ 1618.

⁶ Ἐξεδόθη ὑπὸ Linder, Upsala 1854.

⁷ Ἐν Βενετίᾳ 1532 καὶ ἐν Παρισίοις τῷ 1541.

⁸ Ἐν Βενετίᾳ, τῷ 1503.

⁹ Ὅποι Α. Παπαδοπούλου—Κεραμίκως Ἐξεδόθησαν ἐπιστολαὶ τινες Μιχαήλ Ψελλοῦ. Νέα Σιάν, 1908, 7, 497 ἔξ.

¹⁰ Ἐν τῇ συνόψει ταύτῃ (ἐκ δι βιβλίων), ἥτις παρέχει τὸ περιεχόμενον τῶν ἀριστοτελικῶν ἔργων περὶ ἐρμηνείας, περὶ κατηγοριῶν, ἀναλυτικῶν προτέρων καὶ τοπικῶν, εὑρηνται τὰ χάριν ἀπομνημονεύσεως ἐπινοηθέντα γράμματα καὶ δύναματα πρὸς δήλωσιν τῶν παντοίων κρίσεων καὶ συλλογισμῶν. Τὸ τὴν ἐπὶ μέρους καταφατικήν, τὸ ε τὴν καθόλου ἀποφατικήν, τὸ πάλιν τοῦ μὲν πρώτου σχήματος ἐμφαίνουσι τὰ δύναματα γράμματα, ἔχοντες γραφίδι, τεχνικός, τοῦ δὲ δευτέρου τὰ ἔγραφα, κάτεχε, μέτριον, ἀχολον, τοῦ δὲ τρίτου τὸ ἀπασι, σθεναρός, ισάκις, ἀσπίδι, δμαλός, φέριστος, (Prantl, Gesch. d. Logik. 2, 282 ἔξ.).

τρού τοῦ Ἰσπανοῦ πραγματείας¹ *Summae logicales*², δυσκόλως δύναται νὰ ἀποδοθῇ εἰς τὸν Ψελλόν³.

4. Ὁλίγῳ νεώτερος καὶ ἀνταγωνιστὴς τοῦ Ψελλοῦ καὶ διάδοχος αὐτοῦ ἐν τῷ ἀξιώματι τοῦ ὑπάτου τῶν φιλοσόφων ἦτο Ἰωάννης ὁ Ἰταλός. Οὗτος ἀφιέρωσεν ἔαυτὸν μάλιστα εἰς τὴν ἐρμηνείαν τῶν ἀριστοτελικῶν συγγραμμάτων δὲν ἡμέλησε δ' ὅμιλος τοῦ τε Πλάτωνος καὶ τῶν νέων πλατωνικῶν. Ἐκ τῶν ἔργων αὐτοῦ εἶναι τὰ ὑπομνήματα εἰς τὸ ἰδεύτερον καὶ τρίτον βιβλίον τῶν τοπικῶν καὶ εἰς τὸ περὶ ἐρμηνείας τοῦ Ἀριστοτέλους, ἔτι δὲ ἐπιτομὴ τῆς διαλεκτικῆς καὶ ἄλλα λογικὰ συγγράμματα⁴. Ὁμόχρονος τοῦ Ἰωάννου καὶ μαθητὴς τοῦ Ψελλοῦ ἦτο Μιχαὴλ Ἐφέσιος γράψας ὑπομνήματα εἰς μέρη τῶν λογικῶν ἔργων τοῦ Ἀριστοτέλους καὶ τῶν ἥθικῶν Νικομάχεων ἔτι δὲ εἰς τὸ περὶ ζώων μορίων καὶ εἰς τὰ ἐλάσσονα τῶν Φυσικῶν αὐτοῦ. Κατὰ τὸν περὶ διδάχητον αἰῶνα ἡσχολεῖτο περὶ τὸν Ἀριστοτέλη Ἐνστράτιος ὁ μητροπολίτης Νικαίας· οὗτος ἔγραψεν ὑπόμνημα εἰς τὸ δεύτερον βιβλίον τῶν Ἀναλυτικῶν ὑστέρων καὶ εἰς τὰ Νικομάχεια ἥθικά⁵. Τῶν αὐτῶν χρόνων εἶναι καὶ δὲ ὑπατος τῶν φιλοσόφων Θεόδωρος ὁ Σμυρναῖος συγγράψας περιστοθεῖσαν ἡμῖν ἀλλ' οὐπω ἐκδοθεῖσαν «Ἐπιτομὴν τῶν διαιρέσεων περὶ φύσεως καὶ τῶν φυσικῶν ἀρχῶν τοῖς παλαιοῖς διεληπταῖ». Περὶ τὰ μέσα τοῦ αὐτοῦ αἰῶνος ἤκμασε καὶ Νικόλαος ὁ Μεθώνης, συγγραφεὺς τῆς Ἀναπτύξεως τῆς θεολογικῆς στοιχειώσεως Πρόκλου⁶.

¹ Παραπλησίως τῷ Πέτρῳ Ἰσπανῷ εἰργάσθησαν πρότερον οἱ Γουλιέλμος Shyreswood καὶ Lambert ὁ ἐξ Auxerre.

² Ἡ πρὸς τὴν Σύνοψιν σχέσις τῆς πραγματείας ταύτης εἶναι σφόδρᾳ ἀμφισβητήσιμος· ἄλλοι μὲν παραδέχονται ὅτι ἡ λογικὴ ἐργασία τοῦ Πέτρου Ἰσπανοῦ εἶναι μετάφρασις ἐκ τοῦ Ἑλληνικοῦ (Prantl), ἄλλοι δὲ τούναγτες (Rose, Ch. Thirot, R. Stapper. πβλ. Überweg—Geyer 285). Κατά τινα χειρόγραφα ὁ Γεώργιος Σχολάριος (Γεννάδιος) μετέφρασε τὴν λογικὴν τοῦ Π. Ἰσπανοῦ (ἐπιγράφεται· «ἐκ τῆς διαλεκτικῆς τοῦ μακτορος Πέτρου τοῦ Ἰσπανοῦ ἐργασία τοῦ Σχολαρίου»). Ἄλλ' ἡ παραβολὴ τῶν κειμένων καὶ ἡ ἐν πολλοῖς παρανόησις, ἥτις ὑπάρχει ἐν τῇ λατινικῇ, πείθει ὅτι τοῦτο ἔχει βάσιν τὸ Ἑλληνικόν καὶ οὐχὶ τάνακαλιν.

³ Αἱ ἐν τῇ Συνόψει ἔννοιαι δὲν συμφωνοῦσι πρὸς τὰς ἐν τοῖς συγγράμμασι τοῦ Ψελλοῦ περιεχομένας.

⁴ Prantl, Gesch. der Logik 2, 301 ἔξ.

⁵ Τὰ ὑπομνήματα Μιχαὴλ τοῦ Ἐφεσίου καὶ τοῦ Ενστράτιου ἔξεδόθησαν ἐν τοῖς εἰς Ἀριστοτέλη ὑπομνήμασι τῆς Βερολινίου ἐκδόσεως (τόμ. 20 καὶ 21).

⁶ Ἐπιθ. Überweg—Geyer σ. 282. έξ. 714.

5. Περὶ τὰ μέσα τοῦ δεκάτου τρίτου αἰῶνος ἔζη Νικηφόρος ὁ Βλεμμύδης (ἀποθανὼν τῷ 1272), ὅστις ἔγραψεν "Ἐπιτομὴν λογικῆς", "Ἐπιτομὴν φυσικῆς, Λόγον περὶ ψυχῆς, Λόγον περὶ σώματος. Περὶ ἀφετῆς καὶ ἀσκήσεως καὶ ἄλλα. Ἡ ἐπιτομὴ τῆς λογικῆς ἔτιγχανε μεγάλης τιμῆς¹ καὶ ἦτο ἐκ τῶν προσφιλεστάτων φιλοσοφικῶν ἔγχειριδίων τῶν βυζαντιακῶν χρόνων. Περὶ τὸ τέλος τοῦ δεκάτου τρίτου ἦ κατὰ τὰς ἀρχὰς τοῦ δεκάτου τετάρτου αἰῶνος ὁ Γεώργιος Παχυμέλης συνέγραψε διάγραμμα τῆς ἀριστοτελικῆς φιλοσοφίας, ὅπερ ἔξεδόθη ὅλον μόνον ἐν λατινικῇ μεταφράσει². Ἐκ τοῦ διαγράμματος τούτου ἔξεδόθη ἐν τῷ πρωτοτύπῳ μόνον τὸ πρῶτον μέρος, ἐπιτομὴ τῆς Ἀριστοτέλους λογικῆς³. Ο δὲ Θεόδωρος ὁ Μετοχίτης (ἀποθανὼν τῷ 1332), ὁ τῶν συγχρόνων πολυμαθέστατος καὶ «βιβλιοθήκη ἐμφυχος» ὡπὸ τοῦ Γρηγορίου ἔπονομασθεὶς, συνέταξε παραφράσεις τῶν φυσικῶν, φυσιολογικῶν καὶ ψυχολογικῶν συγγραμμάτων τοῦ Ἀριστοτέλους⁴, ἥτις δὲ πραγματεῖας περὶ Πλάτωνος καὶ ἄλλων φιλοσόφων. Ομόχροονς οὐεδόν ἦτο καὶ ὁ μοναχὸς Σοφορίας, ὅστις ἐποίησε παραφράσεις τῶν κατηγοριῶν, τῶν ἀναλυτικῶν προτέρων, τῶν εἰρητικῶν ἐλέγχων καὶ ἄλλων συγγραμμάτων τοῦ Ἀριστοτέλους⁵. Ο δὲ ὡπὸ Θεοδώρου τοῦ Μετοχίτου μέγα τιμώμενος μοναχὸς ὁ γνωστὸς ὡπὸ τὸ ὄνομα Ἰωσήφ ὁ φιλόσοφος (ἀποθανὼν τῷ 1330) ἀπετέλεσεν ἐκ παντοίων παλαιωτέρων καὶ συγχρόνων συγγραμμάτων ἔγκυκλοπαιδείαν τῶν ἐπιστημῶν διαστιθεῖσιν⁶.

6. Κατὰ τὸ πρῶτον ἥμισυ τοῦ δεκάτου τετάρτου αἰῶνος ἔζη ὁ Γρηγόριος Παλαμᾶς, ὅστις ἐγένετο μοναχὸς ἐν τῷ "Λιθῷ καὶ τελευταῖον μητροπολίτης Θεσσαλονίκης (ἀποθανὼν περὶ τὸ 1360). Οὗτος περὶ

¹ Ἐξεδόθη ὡπὸ Θωμᾶ Weyelin τῷ 1605. Ἐτέρα ἔκδοσις περιλαμβάνουσα καὶ τὴν Ἐπιτομὴν φυσικῆς ἐγένετο τῷ 1784. Ἰδὲ καὶ Migne P. G. 142, 527 Ἑξ.

² Τοῦτο δηλοῦται ἐκ τοῦ μεγάλου πλήθους τῶν χειρογράφων.

³ In universam fere Aristotelis philosophiam epitome conversa

a D. Philippo Becchii Basileae 1560.

⁴ Ἐξεδόθη ἐν Παρισίοις τῷ 1548 καὶ ὕστερον τῷ 1581, ἐν Ὁξενίᾳ τῷ 1669. Παρὸτι Migne P. G. 143, 407 Ἑξ. 144, 1 Ἑξ.

⁵ Άλι παραφράσεις τοῦ Θεοδώρου εἰς τὸν Ἀριστοτέλη ἔξεδόθησαν ἐν λατινικῇ μεταφράσει τὸ πρῶτον ἐν Βασιλείᾳ τῷ 1559. Ἐπιθ. καὶ I. Μισαριώτου, 2, 809 Ἑξ. K. Krumbacher, Gesch. der Byz. Lit. 430 Ἑξ.

⁶ K. Krumbacher, Ἑνθ. ἀνωτ.

⁷ Τὸ πρῶτον τοῦ ἔργου τούτου μέρος, περιέχον τὴν ὄητορικήν, ἔξεδοθηκεν ὁ Chr. Walz ἐν τῷ Rethores Graeci, τῷ 1834, σ. 465 Ἑξ. ὡπὸ τὴν ἐπιγραφὴν «Ιωσήφ τοῦ Ραχενδύτου σύνοψις ὄητορικῆς». Ἐπιθ. καὶ M. Treu, Der Philosoph. Joseph ἐν Byzantin. Zeitsch. 8, 1 Ἑξ.

φιλοσοφικὰ καὶ θεολογικὰ ζητήματα ἀσχολούμενος ἔγραψε πλὴν ἄλλων καὶ Προσωποποιῶν τῆς ψυχῆς¹, ἵτις ἀγωνίζεται πρὸς τὸ σῶμα καὶ ἐγκαλεῖ αὐτῷ. Ἐνταῦθα μνημονευτέος ὁ μοναχὸς Μάξιμος Ηλανοίδης (1260—1310), ὃστις ὑπὸ τοῦ Ἀνδρονίκου ἐπέμφθη τῷ 1296 πρεσβευτὴς εἰς Βενετίαν· ἐγκρατῆς δὲν τῆς λατινικῆς γλώσσης καὶ γραμματίας μετέφρασεν εἰς τὴν Ἑλληνικὴν πολλὰ λατινικὰ συγγράμματα² καὶ οὗτο προωδοποίησε τὴν διανοητικὴν ἐπικοινωνίαν τῶν Ἑλλήνων καὶ τῶν ἐν τῇ Διοσει λογίων³. Ὁλίγῳ ὕστερον τοῦ Ηλανούδη μετεφράσθησαν ἐκ τῆς λατινικῆς ὑπὸ Δημητρίου τοῦ Κυδώνη⁴, πολλὰ συγγράμματα⁵ καὶ δὴ καὶ ἡ περὶ τὸ 1300 ὑπὸ τοῦ μοναχοῦ Ριχάρδου Φλωρεντίνου (Ricardus Florentinus) συγγραφεῖσα ἀνασκευὴ τοῦ Κορανίου⁶. Ὁ συντελεσθεὶς μοναχὸς Γρηγόριος Ἀκίνδυνος (κατὰ τὸ πρῶτον ἥμισυ τοῦ 14^{ου} αἰώνος) μετέφρασε σχεδὸν κατὰ λέξιν ἐν τῷ συγγράμματι αὐτοῦ «περὶ οὐσίας καὶ ἐνεργείας» τὴν *Summa contra Gentiles* Θωμᾶ τοῦ Ἀκυνάτου⁷. Ἀπλῶς εἰπεῖν κατὰ τὸν δέκατον τέταρτον αἰῶνα ἀνεξιπτυχήθη ἡ τοῦ Πλάτωνος καὶ τοῦ Ἀριστοτέλους σπουδὴ ἐν Βυζαντίῳ, ἐν φ τοῦ μὲν πλατωνισμοῦ ἤγειτο ὁ πολυτελεῖς Νικηφόρος δ Γρηγορᾶς ὑπὲρ τοῦ ἀριστοτελισμοῦ δὲ συνηγόρει ὁ αὐτοχρόνωρ Ἱωάννης δ Καντακούζηνος⁸.

7. Τέλος δητέον ὅτι ἐν τῇ διανοητικῇ τοῦ Βυζαντίου ἐνεργείᾳ ἔσχε σπουδαιότητα ἡ μυστικὴ τάσις, ἡς πρωτοστάται ἐγένοντο πλὴν τοῦ μνημονευθέντος Γρηγορίου Παλαμᾶ δ Συμεών, ὁ ἐπικαλούμενος γένος θεο-

¹ Migne, P. G. 150, 909 ἐξ. 151, 9 ἐξ. 161, 244 ἐξ. Περὶ τῶν ἔκδόσεων ίδε Ehrhard—Krumbacher, σ. 104 καὶ 105.

² Μετέφρασε τὰς Μεταμορφώσεις καὶ Ἡρωΐδας τοῦ Ὁβιδίου, τὸ bellum Gallicum τοῦ Καίσαρος, τὸ Somnium Scipionis τοῦ Κικέρωνος, τὸ De consolatione philosophiae τοῦ Βοηθίου, τὸ De Trinitate τοῦ Αὐγουστίνου.

³ ίδε Migne P. G. 147, 967 ἐξ. K. Krumbacher, Gesch. der byz. Lit², 546.

⁴ Οὗτος μετέσχε τῶν ἐκκλησιαστικῶν ἐρίδων καὶ συνέγραψε πολλὰ ὄητοτορικὰ καὶ θεολογικὰ συγγράμματα μιμούμενος τὴν γλῶσσαν τοῦ Πλάτωνος. Ἐπιθ. Γ. Μιστριώτου, Ἐλλην. Γραμματολ. 2, 1171 ἐξ. Ehrhard—Krumbacher 102 ἐξ.

⁵ Μεταφράσθησαν ἡ Summa contra Gentiles, ἡ Summa theologica Θωμᾶ τοῦ Ἀκυνάτου, τὸ De processione spiritus sancti τοῦ Ἀνοέλμου κ. κ. ἀ.

⁶ Περὶ Δημητρίου τοῦ Κυδώνη ἐπραγματεύθη ὁ M. Rackl, οὗ τὰς ἐργασίας ἐπιθ. παρὰ Überweg—Geyer σ. 714.

⁷ Migne, P. G. 151, 1191 ἐξ. ίδε Ehrhard—Krumbacher², 100 ἐξ.

⁸ Ὁ Καντακούζηνος συνέταξε παράφρασιν τῶν πέντε πρώτων βιβλίων τῶν ἡθικῶν Νικομαχείων τοῦ Ἀριστοτέλους. Ἐπιθ. K. Krumbacher, 298 ἐξ.

λόγος, ήγούμενος τῆς ἐν Κωνσταντινουπόλει μονῆς τοῦ ἀγίου Μάρκαντος (1205—1292)¹ καὶ ὁ Νικόλαος Καβάσιλας, γενόμενος περὶ τὸ 1254 ἀρχιεπίσκοπος Θεσσαλονίκης² ὃν ἀμφοτέρουν ἡ θεολογία φέρει κατ' ἔξοχὴν ἡθικὸν χαρακτῆρα. Ἡ ματικὴ τούτων τάσις ἀντέχεται μὲν τῶν συγγραφῶν τοῦ ψ.-Διονυσίου τοῦ Ἀρεοπαγίτου καὶ Μιχέλου τοῦ ὅμοιογητοῦ ἔχει δ' ὅμως καὶ τινὰ αὐτοτέλειαν. Ὁ Συμεὼν διορᾶ τὸν θεὸν ἐν τῷ φωτὶ καὶ δημούχῳ ἐν ἐκστατικῇ καταστάσει ἀλλ' ἐν ἐπιγνώσει καὶ συνεχῶς. Περὶ δὲ τῆς χάριτος τῆς ἀφορώστης εἰς τὴν ἐποπτείαν τοῦ θεοῦ δοξάζει ὅτι αὕτη δύναται γὰρ εὑρεῖσθαι οὐχὶ παρὰ τοῖς θερεῦσιν ἀλλὰ παρὰ τοῖς μοναχοῖς, οἵτινες ἔχουσι τὴν δύναμιν τοῦ δειπνεύσειν καὶ λύειν. Ὁ Συμεὼν δὲν περιφρονεῖ τὴν διὰ μελετούργιαν καὶ νηστειῶν ἐκδήλωσιν τῆς εὐσεβείας ἀλλ' ἐκ τοῦ ἐναντίου ἀποφριένται αὐτὰ μέσου πρόσφροντα καὶ συντελεστικὰ τῆς ἀληθινῆς τελειότητος τῆς ἐν τῷ πρὸς τὸν θεὸν ἄγαπῃ κορυφουμένης. Ἐξαίρει δὲ τὴν ἀνάγκην τῆς ἀπὸ τῶν ἐγκοσμίων φυγῆς καὶ τῆς ἐνδομάχου πρὸς τὸν θεὸν ἐπικοινωνίας. Καθαρός καὶ ὑψηλὸς ἐννοίας ἔξαγγέλλει ὁ Νικόλαος Καβάσιλας ἐν τῷ ἐπτά βιβλίων ἀποτελουμένῳ χιρίῳ αὐτοῦ ἔργῳ «περὶ τῆς ἐν Χριστῷ ζωῆς»³ ἀφιστάμενος τῶν περιφρισμῶν τοῦ μοναχικοῦ βίου. Ἐξοτερικά, λέγει, ἔργα, θυσίαι καὶ προσευχαί, οὐδεμίαν ἔχουσιν οὔτεν αὐτοῦ τῆς προστηκούστης διαθέσεως τῆς ψυχῆς καὶ τῆς ἀγαθῆς βουλήσεως. Ἀγάπη δὲ καὶ αὐταπαρνησία εἶναι αἱ πραγματικαὶ ἀρεταῖς, οὐχὶ ὁ ἀσκητικὸς βίος καὶ αἱ λοιπαὶ τῶν μοναχῶν διατυπώσεις⁴. Ἐπὶ τῆς βουλήσεως μόνης ἐρείδεται τὸ ἀγαθὸν καὶ τὸ κακόν, οἱ πλήρης ὑγίεια καὶ η ἀληθὴς ἀσθένεια. Ἐν δὲ τῷ κτήσει τῆς ἀγαθῆς βουλήσεως τῆς τεινούσης εἰς μόνον τὸν θεὸν ἔγκειται η ἀληθινὴ μακαριότης καὶ εὐδαιμονία⁵.

¹ Τὰ ἔργα τοῦ Συμεών ἐν λατινικῇ μεταφράστει ἐξεδόθησαν ὑπὸ J. Pontanus τῷ 1603. Παρὰ Migne P. G. 120, 321 ἔξ. Ἐξεδόθησαν καὶ μετέρον, ἐν Σμύρνῃ τῷ 1886.

² Παρὰ Migne, P. G. 150, 491 ἔξ. Ehrhard—Krummbacher 159.

³ Οἱ περὶ τὴν λατρείαν τύποι τιμῶνται μὲν ὑπὸ τοῦ Καβάσιλα ἀλλὰ προσλαμβάνουσι βάθος καὶ συμβολικὴν σημασίαν.

⁴ Περὶ τῆς φιλοσοφίας τῶν Ἑλλήνων ἐν τῷ μέσῳ αἰῶνι ἔπιθ. : C. Prantl, Gesch. d. Logik 1, 643 ἔξ. καὶ 2, 263 ἔξ.—C. Neumann, Die Weltstellung des byzant. Reiches vor den Kreuzzügen, 1894.—K. Krummbacher, Gesch. d. byzant. Literatur², σ. 428 ἔξ.—A. Heisenberg, Die Grundlagen der byz. Kultur (ἐν Neuc Jahb. für die Klass. Alter. 23, 196 ἔξ.—N. Γιακουμάκης, Ἡ πνευματικὴ κίνησις ἐν Βυζαντίῳ κατὰ τὸν 1^ο αἰώνα (ἐν N. Σιών ἐν τῷ 9, 10 καὶ 11 τόμ.) πρβλ. καὶ Überweg—Geyer. σ. 73.

Β'. ΑΡΑΒΙΚΗ ΦΙΛΟΣΟΦΙΑ

§ 1. Εισαγωγή.

1. Οι "Αραβες, λαός πολεμικὸς ἀποβάντες καὶ τοῦ Ἰσλάμ τὴν διάδοσιν διὰ τοῦ ξένους καὶ τῆς βίας ὡς καθηκον ὑπολαβόντες, ἐγένοντο ἐπὶ ἓνα καὶ ἐπέκεινα αἰῶνα ἀφορμὴ ζημίας καὶ ὀλέθρου εἰς τὸν πολιτισμόν. Γνωστὴ εἶναι ἡ ὑπὸ τοῦ "Αμρ, στρατηγοῦ τοῦ χαλίφου Ὁμάδ, καταστροφὴ τῆς ἐν Ἀλεξανδρείᾳ βιβλιοθήκης (τῷ 640). Ἀφοῦ δὲ ὁ πρῶτος πολεμικὸς ἐνθουσιασμὸς διποσοῦν ἔχαλαρώθη καὶ τὸ ἀραβικὸν κράτος ἐθερελιώθη, ἀνειράνη παρὰ τοῖς "Αραβιν ἐπιστημονική τις οὐχὶ ἄγονος καταστᾶσα ἐνέργεια. Αἱ ἐμπειρικαὶ ἐπιστῆμαι καὶ αἱ θρησκευτικαὶ συζητήσεις κατέστησαν αὐτοὺς διποσδήποτε δρίμους εἰς φιλοσοφικὴν διανόησιν¹. Αὕτη δὲ ἤρξατο τότε μναφαινομένη, ὅτε οἱ "Αραβες ἔλαβον γνῶσιν τῆς Ἑλληνικῆς καὶ ἀκριβέστερον εἰπεῖν τῆς ἀριστοτελικῆς φιλοσοφίας διὰ τῆς μεσιτείας τῶν Σύρων². Τὸ κατὰ

¹ Ρητέον ὅτι τὸ κατὰ πρῶτον ἡ ἐπιστημονικὴ τάσις ἐστοχάζετο κυρίως τῆς ἐρμηνείας τοῦ Κορανίου, διότι ὑπέκειτο κρητικής τῆς τε θρησκείας καὶ τῆς πολιτείας καὶ τῆς ἐπιστήμης. Ἡ τοῦ κειμένου τοῦ Κορανίου διαχρίβωσις καὶ ἡ τῆς ἐν αὐτῷ διδασκαλίας ἐξήγησις παρήγαγον ἐν ἀρχῇ κατ' ἐξοχὴν γραμματικὴν καὶ κριτικὴν θεολογίαν. Ἐπειτα δὲ διποσ προέκυψαν θεολογικαὶ ἔριδες καὶ ἀνεφάνησαν αἰρέσεις, ἐκ τούτου δὲ ἔλαβεν ἀναγκαῖως ἡ θεολογία δογματικὸν χαρακτῆρα. Οἱ τῆς θεολογίας διδάσκαλοι ὠνομάζοντο «μουτεκαλεῖλν» (Mütakallimūn), ἀφ' ὧν διεκρίθησαν ὑστερον οἱ «μουταζιλῖται» (Mutazilitein) οἱ τὴν ἀπόλυτον εἰς τὸ Κοράνιον πίστιν ἀπορρίπτοντες καὶ τὴν τοῦ δρυμοῦ λόγου μέθοδον μᾶλλον μετερχόμενοι. Οὗτοι ἐγένοντο ἴδρυται τοῦ Kalām, τε τῆς μουσουλμανικῆς σχολαστικῆς θεολογίας διετείνοντο ὅτι ἡ ἀποκάλυψις καὶ ὁ δρυμὸς λόγος δὲν εἶναι ἀντίθετα καὶ προσέτι ὅτι πᾶν τὸ ἀποκαλυφθὲν ἐπάναγκες νὰ κατανοῆται ἐδίδασκον τὴν ἐλευθερίαν τῆς βουλήσεως καὶ ἡροῦντο τὸ πεπρωμένον συνέχεον τὰ κατηγορήματα τοῦ θεοῦ πρὸς τὴν ἀπόλυτον ἐνότητα τῆς θείας οὐσίας καὶ ἀπέφαινον τὴν δικαιοσύνην τοῦ θεοῦ ὡς ἀκριβῆ κανόνα τῆς ἐνεργείας αὐτοῦ πρὸς τοὺς ἀνθρώπους.

² Οἱ Σύροι ἔλαβον ἀπ' εὐθείας τὴν Ἑλληνικὴν φιλοσοφίαν καὶ μετέδοσαν εἰς τοὺς "Αραβας καὶ ἐμμέσως εἰς τοὺς Ἰουδαίους. Ἡ στρατεία τοῦ M. Ἀλεξάνδρου μετεβίβασεν εἰς τοὺς Σύρους τόσον ζωηρὰς τὰς Ἑλληνικὰς παραδόσεις, ὥστε ἐπὶ πολλοὺς αἰῶνας ἡ γλῶσσα ἡ Ἑλληνικὴ ἐδέσποζε τῆς συριακῆς γραμματείας. Κατὰ τὸν πέμπτον αἰῶνα Θεόδωρος ὁ Μοιρουσατίας, Θεοδώρητος ὁ Κύρου, Ἰβας ὁ Ἐδέσσης, ὁ Πρόβος καὶ ἄλλοι μαθηταὶ τῆς περιωνύμου Σχολῆς τῆς Ἐδέσσης μετέφρασαν εἰς τὴν συριακὴν τὰ συγγεάμματα τοῦ Ἀριστοτέλους.

πρῶτον ἡ ιατρικὴ καὶ ἡ φυσικὴ¹ καὶ ὑστερὸν ἡ φιλοσοφία τῶν Ἑλλήνων εἰσεχώρησαν καὶ ἔτυχον ἀποδοχῆς παρὰ τὸν Ἀράβιον μάλιστα ἐπὶ τῆς (τῷ 750 ἰδρυθείσης) διναστείας τῶν Ἀββασιδῶν. Οὗτοι προσεκάλεσαν εἰς τὴν Αὐλὴν τῆς Βαγδάτης χριστιανοὺς Σύρους, οἵτινες μετέφρασαν ἐκ τῆς συριακῆς εἰς τὴν ἀραβικὴν συγγράμματα Ἑλλήνων φιλοσόφων². Μετέφρασαν δὲ πλὴν τῶν κυριωτάτων συγγραμμάτων τοῦ Ἀριστοτέλους τὰ ὑπομνήματα Ἀλεξάνδρου τοῦ Ἀφροδισιέως καὶ τοῦ Πορφύριου καὶ τοῦ Θεμιστίου καὶ τοῦ Ἀιμιτογίου καὶ ἄλλων³.

ΕΡΓΑΣΙΑ ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΟΥ ΦΙΛΟΣΟΦΟΥ ΝΕΟΕΛΛΗΝΙΚΗΣ ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΥ ΠΕΤΡΟΥ

καὶ ὑπέμνημάτισαν αὐτά. Ἡ Σχολὴ ἐκλείσθη τῷ 489 ὑπὸ τοῦ Ζήνωνος, ἀλλ' ἀντ' ἐκείνης ἀνεφάνησαν αἱ Σχολαὶ τῆς Νισέβιδος καὶ τῆς Γανδισακάρφας. Καὶ ἐν Περσίᾳ δὲ τότε ἐπηγέρθη ὕστηρον τὸ πρὸς τὴν φιλοσοφίαν διαφέρον εὖνομον ὑπὸ τῶν Σασσανιδῶν. Ἡ ἀριστοτελικὴ φιλοσοφία ἐθεραπεύθη κατ' ἔξοχὴν ἐν ταῖς Σχολαῖς τῆς Ρησαίνης καὶ τῆς Κιννεσφείνης. Ἐν τῇ Σχολῇ ἐκείνης δὲ Σέργιος μετέφρασεν εἰς τὴν συριακὴν τὰς Κατηγορίας τοῦ Ἀριστοτέλους, τὴν Εἰσαγωγὴν τοῦ Πορφύριου, τὰ συγγράμματα τοῦ φιλοσοφοῦ καὶ μέρη τῶν συγγραμμάτων τοῦ Γαληνοῦ, ἕτερη δὲ καὶ ἴδια συνέγραψεν ἔργα μαρτυροῦντα τὴν ἐπίδρασιν τῶν νέων πλατωνικῶν. Καὶ ὑστερὸν κατὰ τὸν 7ον καὶ 8ον αἰώνα πολλοὶ νεστοριανοὶ ἐποιήσαντο ἄλλας μεταφράσεις. Προστεθήτω δ' ὅτι οἱ Σύροι φιλόσοφοι ἐγίνωσκον ἐκ τῶν ἀριστοτελικῶν συγγραμμάτων τὸ λεγόμενον ὅργανον, ἀμα δὲ ἐτέμων τούς νέους πλατωνικούς καὶ μάλιστα τὸν Πορφύριον· ὅπερ δὴ δὲν εἶναι θαυμαστόν, διπότε δὲ οἱ Πορφύριος καὶ δὲ Ἱάμβλιχος ἦσαν ἐκ καταγωγῆς Σύροι.

¹ Οἱ παρὰ τοῖς χαλίφαις Σύροι ιατροὶ μετέφρασαν πρῶτον κατὰ προτίμησιν τὰ φυσικὰ τοῦ Ἀριστοτέλους συγγράμματα ὡς συναφῆ πρὸς τὴν ιατρικήν.

² Ἡ μεταφραστικὴ ἐνάργεια ἤρξατο ἐπὶ τοῦ χαλίφου Ἐλ—μανσούρ (758—774) καὶ ἔξηκολούθησε καὶ ἥκιμασεν ἐπὶ τοῦ Ἐλ—μαμιούν· ὁ τελευταῖος οὗτος ἴδρυσεν ἐν Βαγδάτῃ (περὶ τὸ 832) γυαφεῖον μεταφράσεων, οὗ προΐστατο ὁ Χονᾶν μπὲν Ἰσαάκ († 873). Μετεφράσθησαν δὲ ἐκ τῆς ἑλληνικῆς οὐδὲ μόνον φιλοσοφικὰ ἄλλὰ καὶ πρώτιστα ιατρικὰ καὶ μαθηματικὰ ἔργα. Καὶ ὑστερὸν δὲ κατὰ τὸν δέκατον αἰώνα ἐγένοντο νέαι μεταφράσεις ὑπὸ χριστιανῶν Σύρων, τὴν απουδαιότατοι ἦσαν οἱ νεστοριανοὶ Λήν Bischr Maltā Jahjā ben Adī καὶ Jṣā ibn Zurāa.

³ Ὁ Πλάτων ἦτο ὀλιγώτερον γνωστὸς (τούτου μετεφράσθη ἡ Πολιτεία, ὁ Τίμαιος καὶ οἱ νόμοι) ἀλλ' αἱ νέαι πλατωνικαὶ θεωρίαι πρωτίστως εἰσεχώρησαν εἰς τὸν ἀραβικὸν κόσμον. Διότι ἐκ τῶν πρῶτων (πάντως οὐχὶ βραδύτερον τοῦ 840) μετεφράσθη ἡ περίφημος «Θεολογία τοῦ Ἀριστοτέλους», ἥτις ὑπελαμβάνετο μὲν ὡς ἔργον τοῦ Σταγιρίτου ἀλλὰ κατ' ἀλήθειαν ἦτο σύνοψις τῶν Ἐννεάδων τοῦ Πλωτίνου γενομένη κατὰ τὸν τρίτον ἥ τέταρτον αἰώνα. Ωσαύτιβλίον ἐθεωρεῖτο μὲν ὡς ἔργον τοῦ Ἀριστοτέλους ἀλλ' ἥτο πιθανός (κατὰ

2. "Ινα οī μεταφράσται καταστήσωσι καταληπτήν τὴν φιλοσοφίαν τῶν Ἑλλήνων, ἐγένοντο δμα καὶ ἔξηγηταί. Ἡ ἔξηγησις δούμως αὕτη καὶ μάλιστα ἡ τῶν ἀριστοτελικῶν θεωριῶν ἐγένετο κατὰ τὴν ἐκδοχὴν τῶν νέων πλατωνικῶν. Οὔτως ἡ ἀριστοτελικὴ φιλοσοφία ἦλθε διὰ τῶν μεταφραστῶν καὶ ἔξηγητῶν εἰς τοὺς "Ἄραβας ἐν τῇ μορφῇ τοῦ νέου πλατωνισμοῦ. Ἐγτεῦθεν προῆλθε τὸ δτι οī "Ἄραβες ἀριστοτελικοὶ τὸ κατ' ἀρχὰς ἀντείχοντο νέων πλατωνικῶν θεωριῶν καὶ μόλις ὕστερον κατὰ μικρὸν ἀποστάντες αὐτῶν προσῆλθον εἰς καθαρωτέραν τῆς ἀριστοτελικῆς φιλοσοφίας κατανόησιν. Εἶναι δούμων δτι αī μεταφράσεις γεγόμεναι εἰς τὴν ἀραβικὴν διὰ τῆς συριακῆς καὶ δὴ μᾶλλον κατὰ λέξιν ἢ κατὰ νόημα ἐνείχοντο εἰς πολλὰς πλάνας καὶ παρανοήσεις, ὥστε ἡ τοῦ Ἑλληνικοῦ πρωτοτύπου ἔννοια ἀπέβαινε πολλάκις ἀγνώριστος. "Οπως ἀν ἔχῃ, οī "Ἄραβες ἐκτήσαντο υἱκειότητα πρὸς τὴν Ἑλληνικὴν ἐπιστήμην καὶ φιλοσοφίαν καὶ ἐθεραπειῶν αὐτὴν ἐπιμελῶς. Τοῦτο δούμενο τὸ πρῶτον ἐν Ἀνατολῇ, ἔνθα πολλοὶ καὶ περιώνυμοι ὑπῆρξαν τῆς ἀριστοτελικῆς φιλοσοφίας οī θιασῶται· χρόνῳ δούμενο μετεδόθη ὁ ὑπὲρ τῆς φιλοσοφίας ζῆλος εἰς τὴν ἐν Ἰσπανίᾳ δυναστείαν τῶν Ὁμειαδῶν καὶ Μοραβιτῶν. Ἡ κατὰ τὸν δέκατον αἰῶνα ἴδρυθεῖσα ἐν Κορδούνῃ Σχολὴ ἦτο ἐφάμιλλος πρὸς τὴν ἐν Βαγδάτῃ καὶ ἀνέδειξεν οὐδὲ ἥττον εὑδοκίμιων φιλοσόφους ἀριστοτελικούς.

3. Ἡ συμφωνία μεταξὺ τῆς φιλοσοφικῆς διανοήσεως καὶ τοῦ δόγματος τοῦ Ἰσλάμι ἦτο ἐν τῇ ἀραβικῇ σκέψει ζήτημα σπουδαιότατον. Πλεῖστοι διέκρινον τὴν τοῦ λαοῦ θρησκείαν τὴν ἐφειδομένην ἐπὶ τῆς κατὰ λέξιν ἐρμηνείας τοῦ Κορανίου ἀπὸ τῆς θρησκείας τῶν λογίων τῆς στηριζομένης ἐπὶ φιλοσοφικῆς ἔξηγήσεως. Ἐνῷ δὲ οī λεγόμενοι σχολαστικοὶ "Ἄραβες ἐπειρῶντο νὰ διαλλάξωσι τὴν φιλοσοφίαν πρὸς τὸ Κοράνιον, ἄλλοι τούγαντίον ἥρμηνευον τὸν κόσμον κατὰ τρόπον ἀνεξάρτητον ἀπὸ τῆς διδασκαλίας ἐκείνου¹.

τὴν γνώμην τοῦ Otto Bardenhewer) ἔργον Μωαμεθινοῦ τινος, ὃπερ συνετάχθη περὶ τὸ 850 ἐπὶ τῇ βάσει ἀραβικῆς μεταφράσεως τῆς περιλήψεως «τῆς θεολογικῆς στοιχειώσεως» μαθητοῦ τοῦ Πρόκλου.

¹ Σημειώδες δτι ενδισκομεν παρὰ τοῖς "Ἄραψι καὶ μυστικὴν τάσιν προερχομένην οὐ μόνον ἐκ τῆς πρὸς τὸν μυστικὸν βίον συμφύτου τῶν ἀνατολικῶν λαῶν ὁπῆς ἄλλα καὶ ἐκ τῆς ἐπικοινωνίας πρὸς τοὺς Ἰνδούς, ὃν τὴν διαγόνσιν χαρακτηρίζει μάλιστα ἡ μυστικὴ χροιά. ("Αλλ' ἔτι καὶ ἡ νέα πλατωνικὴ θεωρία, ἡς τὴν μορφὴν είχε λάβει παρὰ τοῖς "Ἄραψιν ἡ ἀριστοτελικὴ φιλοσοφία, ἐπεκούνθει τῇ μυστικῇ τάσει). Αὕτη ἐφείδεται ἐπὶ τῆς πανθεῖας καὶ προϋποθέτει τὴν περὶ ἀπορροής διδασκαλίαν. Πρῶτοι δὲ καὶ περιφανέστατοι

Έχομεν δοκιμήσας περὶ τῶν γενομένων καιριστάτων τῆς ἀραβικῆς φιλοσοφίας προστιτῦν τὸ μὲν ἐν τῇ Ἀνατολῇ τὸ δὲ ἐν τῇ Δύσει¹.

α') ΕΝ ΤΗ ΑΝΑΤΟΛΗ

§ 2. Ἀλκίνδης καὶ Ἀλφαράβης.

1. Πρώτος κατὰ τὸν χρόνον ἐκ τῆς Ἀραβίας φιλοσοφίαν θεωρητέος ὁ Ἀλκίνδης (Al-Kindi), διστις ἐν Βασιρῷ τῇ παρὰ τὸν Ηεροποτανὸν γεννηθεὶς ἦκμασε κατὰ τὸ πρῶτον ἡμίσου τῆς ἑνάτης ἑκατονταετηρίδος καὶ ἐτελεύτησε περὶ τὸ 873. Οὗτος ἀγαθὴν ἔχων φύσιν καὶ ἐπιμελοῦς τυχόν ἀγωγῆς ἀνεδείχθη διαπρεπῆς τοῦ Ἐθνους αἵτοι λόγιος καὶ ἴσχυρῶς συνεβίβλετο εἰς τὴν ἐπιστημῶν τὴν προαγωγήν. Ἡτο γνώστης τῆς τε φιλοσοφίας καὶ τῆς ἀστρονομίας καὶ τῆς μαθηματικῆς καὶ τῆς Ιατρικῆς, διὸ καὶ ἔλαβε τὴν τιμητικὴν προστοιχίαν τοῦ «φιλοσόφου τῶν Ἀράβων». Καὶ ἥσπαζετο μὲν πολλὰς τῶν νέων πυθαγορείων καὶ τῶν νέων πλατωνικῶν δοξασίας ἀλλ᾽ εὐλόγως θεωρεῖται ὡς θεομότατος θιασώτης τοῦ Ἀριστοτέλους, οὗ τὰ συγγράμματα οὐδὲν μετέφρασεν ἢ συνήργησε νὰ μεταφρασθῶσιν ἀλλὰ καὶ συγέταξεν ὑπομνήματα εἰς τὰ λογικὰ ἐκείνου ἔργα. Ήδος δὲ ἔτι καὶ ἡδια παρεπικεί-

τῆς ἀραβικῆς μαστικῆς θεωρίας προστάται ἥσαν οἱ ἀποτελοῦντες τὴν αἴρεσιν τῶν sūfi, ἡς ἰδρυτὴς ἐγένετο ὁ Abu Said Al-Bil'i Cheir. Ο σομφιστὶς ἀνεφάνη τὸ κατ' ἀρχὰς ὡς μέθοδος ἀσκητικῆς διαίτης, ὥστερον δὲ ἐθεμελιώθη ἐπὶ ἀρχῶν θεωρητικῶν. Κατὰ ταύτας ὁ κόσμος δὲν εἶγαι οὐσιωδῶς διάφορος τοῦ θεοῦ ἀλλ᾽ αὐτὸς δὲ θεός, διστις ἐκχεῖται εἰς τὸ σύμπταγμα. Σκοπὸς δὲ καὶ ἔργον τοῦ ἀνθρώπου εἶναι ἢ εἰς τὴν πρώτην αἰτίαν καὶ τὴν ἀρχέγονον κατάστασιν ἐπάνοδος κατὰ μαστικὴν μέθοδον τελούμενη. Διὰ τῆς μονόστορος δηλαδή, τῆς προσευχῆς καὶ τῆς νηστείας ἐπιτυγχάνεται τέλος ἢ ἀπορρόφησις καὶ μετὰ τοῦ θεοῦ ἐνώσις.

¹ Περὶ τῆς ἀραβικῆς φιλοσοφίας καθόλου ἔπειθ. S. Munk, *Mélanges de philos. juive et arabe*, 1859. νεαν. ἔκδ. 1927. — H. Suter, *Die Mathematiker und Astronomen der Araber*, 1900. — T. J. De Boer, *Gesch. der Philosophie im Islam*, 1901. — G. Graf, *Die christlich-arabische Literatur bis zur frankischen Zeit*, 1905. — S. Horowitz, *Über den Einfluss der Griech. Philosophie auf die Entwicklung des Kalam*, 1909. — A. Baumstark, *Die christl. Literaturen d. Orients*, 1911. — Πβλ. Überweg-Geyer σ. 716 ἔξ.

σεν ούκ δλίγα συγγράμματα¹. Οὗτος ύπελάμβανε τὰ μαθηματικὰ ὡς κρηπῖδα πάσης ἄλλης καὶ δὴ καὶ τῆς φιλοσοφικῆς ἔρευνης· καὶ τὰς φυσικὰς δὲ ἐπιστήμας περὶ πολλοῦ ἐποιεῖτο καὶ ἀπέφαινεν αὐτὰς σπουδαῖον τῆς φιλοσοφίας μέρος. Ἐν μὲν τῇ θεολογίᾳ ἦτο ὁρθολογικὸς τὴν δὲ ἀστρολογίαν ἐστήσευεν ἐπὶ τῆς ὑποθέσεως γενικῆς τῶν πάντων ἀλληλουχίας, καθὼς ἦγε ἐκαστὸν παντελῶς νοούμενον ἐμφαίνει ὡς ἐν ἐσόπτρῳ τὸ σύμπαν. Ἐν τῇ γνωστικῷ διέκρινε τὸν ἀεὶ ἐνεργείᾳ νοῦν καὶ τὸν δυνάμει νοῦν, ὅστις δύναται νὰ προέλθῃ εἰς ἐνέργειαν καὶ κανανοήσῃ τὰ ὕντα. Ἀντὶ δὲ τῶν δέκα κατηγοριῶν τοῦ Ἀριστοτέλους παρεδέχετο πέντε δοχεγόνους οὐδιάσις, ὥλην καὶ εἶδος καὶ κίνησιν καὶ τάπαιν καὶ χρόνον.

2. Ἰνιοριμώτερος ἐγένετο δὲ Ἀλφαράբης (Al-Farabi) ὅστις περὶ τὸ τέλος τοῦ ἐνιάτου αἰῶνος γεννηθεὶς καὶ εἰς ἐπίσημον οἶκον ἀνήκων ἐξεκαδεύθη ἐν Βαγδάτῃ, ἔνθα καὶ παρῆλθεν εἰς τὸ μέσον ὡς διδάσκαλος. Μέγις κλέος ἐκ τῆς διδασκαλίας κτησάμενος² ἤλθεν εἰς Χαλέπιον καὶ Δαμασκόν³ καὶ ἤκολούθησε μὲν τῇ μυστικῇ αἵρεσει τῶν sūfi ἀλλὰ δὲν διέλιπε διδάσκων τὴν ἑαυτοῦ φιλοσοφίαν. Συγέταξεν ὑπομνήματα καὶ ἐρμηνείαν εἰς τὸν Ἀριστοτέλη καὶ ἔγραψε μικρὸς πραγματείας ἀσπαζόμενος τὴν γέοντα πλατωνικὸν τύπον ἔχουσαν ἀριστοτελικὴν φιλοσοφίαν⁴. Ἐν τῇ λογικῇ ἀκολουθεῖ δὲν σχεδὸν τῷ Ἀριστοτέλει· ἡ λογική, λέγει, εἶναι δργανον τῆς διανοήσεως καὶ στοχάζεται τῆς ἀποδεῖξεως ὡς μέσου πρὸς εὑρεσιν τοῦ ἀγγώστου ἐκ τοῦ γνωστοῦ, διερευνᾷ δὲ δύμας καὶ τὰς ἐννοίας ἐκάστιας ὡς στοιχεῖα τῶν κρίσεων καὶ τῶν ἀποδεῖξεων⁵. Τὸ καθόλου δρᾶται ὡς ἐν τῶν πολλῶν καὶ ἐν τοῖς

¹ Τὰ συγγράμματα αὐτοῦ ἀνειρέφοντο εἰς τὴν γεωμετρίαν, τὴν ὀπτικήν, τὴν ἱατρικήν, τὴν ψυχολογίαν, τὴν μετεωρολογίαν, τὴν πολιτικήν, τὴν γνωσιολογίαν καὶ λογικήν. Ἐκ τῶν φιλοσοφικῶν ἔργων περιεσώθησάν τινα ἐν λατινικῇ μεταφράσει καὶ ἐξεδόθησαν τὸ πρῶτον ὑπὸ τοῦ Al. Nagy (Beiträge zur Gesch. der Philos. des Mittelalt. 2,5. 1897).

² Ὁ Ἀλφαράβης ἐπωνομάζετο δεύτερος διδάσκαλος, τιθέμενος μετά τὸν Ἀριστοτέλη.

³ Δύο συγγράμματα αὐτοῦ ἐξεδόθησαν λατινιστὶ τῷ 1638 ἐν Παρισίοις, ἥτοι τὸ De scientiis καὶ τὸ De intellectu et intelecto. Ὁ Schmölders (Documenta philos. Arabum, 1836) προσθέτει καὶ δύο ἄλλα, τὸ De rebus studio Aristotelicae philosophiae praemittendis commentatio καὶ τὸ Fonses quaestionum. (τὰς ἐπὶ μέρους ἐκδόσεις οὐδὲ παρὰ Überweg—Geyer σ. 291).

⁴ Prantl, Gesch. d. Logik 2, 308 εξ.

πολλοῖς, θεωρεῖ ἀρά αὐτὸν ὡς μὴ ὑπάρχον χωρὶς τῶν καὶ τοῦ ἔκαστου (non habet esse separatum a multis) ¹. Λοξάζει δὲ διὰ τὸ μὲν καὶ τοῦ ἔκαστου καίτοι ὡς ἔνυλον εἶναι αἰσθητὸν δῆμος κατὰ τὸ εἶδος αὐτοῦ ὑπάρχει νοητόν, τὸ δὲ καθόλου πάλιν καίτοι εἶναι ὡς τοιοῦτο νοητὸν δῆμος εἶναι καὶ αἰσθητόν, καὶ ὅστις ὑπάρχει ἕγνωμένον τῷ καὶ τοῦ ἔκαστου ².

Ἐν τῇ μεταφυσικῇ προσάγει δὲ Ἀλφιαράβης ἀπόδειξιν τῆς ὑπάρχεως τοῦ θεοῦ στοιχῶν τῷ Πλάτονι καὶ τῷ Ἀριστοτέλει ³. Ὁ κόσμος ὑπάρχει, λέγει, σύνθετος καὶ διὰ τοῦτο οὐ ὑπαρχεῖς αὐτοῦ εἶναι οὐχὶ ἀναγκαῖα ἀλλὰ μπλῶς δυνατή. Τὸ δὲ καὶ τοῦ ἔκαστοῦ δημιουρὸν προύποθέτει αἰτίαν, διὸ ἡς γίνεται πραγματικάν. Ηἱ αἰτίαι αὗται ἐπιέναγκες γὰρ εἶναι τοιαύτη, ὅτε γὰρ ὑπάρχῃ ἀναγκαῖα· διότι οὐ τῶν αἰτίων σειρὰ οὔτε ἐπί ἀπειρον δύναται γὰρ χωρῆι οὔτε κόκλῳ εἰς ἁματήν γὰρ ὑπαστιφέρῃ. Υπάρχει ἀρά ἀναγκαῖον ὅν, διότι οὐδεμίαν ἔχει αἰτίαν ἀλλὰ εἶναι καὶ τοῦ ἔκαστοῦ τοῦτο δὲ εἶναι δὲ θεός. Ωσαύτως ουγάγει δὲ φιλόσοφος ἐκ τῆς τοῦ κόσμου αινήσεως πρῶτον καγοῦν ἀπίνητον, διότι εἶναι δὲ θεός ⁴. Ἐπειδὴ τὸ ἀναγκαῖον ὅν εἶναι οὐ αἰτίαι πάντων τῶν ἄλλων, ἔπειται δὲ εἶναι τὸ πρῶτον. Καὶ ἐπειδὴ τὸ πρῶτον ὅν εἶναι παντὸς κακοῦ ἀπηλαγμένον, ὑπάρχει τελειότατον καὶ ἔνον παντὸς συμβεβηκότος. Ὁ θεὸς εἶναι οὐ ἀπόλυτος ἀπλότης καὶ οὐδὲν δύναται γὰρ ἀποδοθῆναι αὐτῷ κατηγόρημα διάφορον τῆς ἐκείνου φύσεως. Οὔτε ἀριθμὸν οὔτε ἀπόδειξιν ἐπιδέχεται· εἶναι ἀΐδιος, ἀπροσδεής, ἀναλλοίωτος, ἀπόλυτον ἀγαθόν, ἀπόλυτος νόησις, τό τε ἀπόλυτον νοητὸν καὶ δὲ ἀπόλυτος νοῦς. Πάντες δὲ οὗτοι οἱ διορισμοὶ εἶναι ἐν τῷ θεῷ παντελῶς ἐν· εἶναι σοφία, ζωή, φρόνησις, δύναμις, βούλησις, καὶ λοις, ἀρετή· ἀπολαύει ἐν ἔαυτῷ τῆς ἀκρας εὐδαιμονίας, εἶναι τὸ πρῶτον βουλητικὸν ὅν καὶ τὸ πρῶτον τῆς βουλήσεως καὶ τοῦ πόθου ὑποκείμενον ⁵. Ἐκ τοῦ πρώτου τούτου δύτος ἀπέρρευσαν ἐν συνεχεῖ διαδοχῆς σειρᾷ τὰ ἄλλα δύνται, ὃν ἔκαστον ἐκτὸς τοῦ θεοῦ εἶναι μόνον μέρος καὶ μερικὴ τῆς ὑπάρχεως ἐκείνου βαθμίς· προέρχονται δὲ τὰ δύντα ἐκ τοῦ θεοῦ οὐχὶ διὰ φυσικῆς ἐνεργείας ἀλλὰ διὰ τῆς γνώσεως καὶ τῆς βουλήσεως αὐτοῦ. Ἐξ ἐκείνου προέρχεται δὲ πρῶτος νοῦς, ὃστις ὑπάρχει μὲν καὶ ἀριθμὸν εἰς ἄλλην

¹ Κατὰ τὴν μαρτυρίαν τοῦ Ἀλβέρτου (Alb. Magn. De praed. 2, 5).

² Albertus, Au. post. 1, 1, 3.

³ Πλάτ. Τίμ. 28 C. Ἀριστ. Μετὰ τὰ φυσ., 12, 7.

⁴ Font. quaest. 2. 3. 13.

⁵ Αὐτ. 4. 5.

άμα ένέχει ἐν ἑαυτῷ τὰ πολλὰ ὡς μὴ ἀπηλλαγμένος συμβεβηκότων. Καθ' ὅσον μὲν ὑπάρχει ὁ πρῶτος νοῦς ἀναγκαῖος καὶ γινώσκει τὸν θεόν, ποιεῖ ἐξ ἑαυτοῦ τὸν δεύτερον νοῦν· καθ' ὅσον δὲ εἶναι ἐν ἑαυτῷ δυνατὸς καὶ γινώσκει τὴν ἑαυτοῦ φύσιν, ἀπολύει ἐξ ἑαυτοῦ τὴν τοῦ κόσμου ψυχὴν καὶ τὸν ἀνώτατον τοῦ κόσμου κύκλον, δστις κινεῖται διὰ τῆς τοῦ κόσμου ψυχῆς¹. Ἐκ τοῦ δευτέρου πάλιν νοῦ προέρχεται ἔτερος νοῦς καὶ ἄλλος τοῦ κόσμου κύκλος μετὰ τῆς ἀντιστοίχου κινούστης ψυχῆς. Οὗτος προβαίνει ἢ ἀπορροὴ τοῦ νοῦ μέχρι τοῦ ποιητικοῦ νοῦ, δστις ποιεῖ τὰ ἐπὶ γῆς στοιχεῖα καὶ τὰς τῶν φυσικῶν ὅντων μορφάς². Ὁσφρ δὲ ἀπωτέρῳ ὁ νοῦς ἵσταται ἀπὸ τοῦ πρώτου ὅντος, τοσούτῳ ἀτελέστερον νοεῖ καὶ τέλος φθύνει ἢ ἀτελεστέρῳ γνῶσις εἰς τὸ σῶμα. Τὸ σῶμα εἶναι φιλὸν προϊδὺν ἀτελοῦς γνώσεως τοῦ κατοικεῖσθαι νοῦ, ἐπακολούθημα σκοτασμοῦ τῆς νοήσεωις³.

Ἐκ τῶν ἐπὶ γῆς ὅντων ὁ ἀνθρώπος διὰ τὴν σύμμετρον τῶν ἀπλῶν ποιοτήτων κρᾶσιν εἶναι τὸ τελειότατον καὶ ἔχει λογικὴν ψυχήν, οἵτις εἶναι πρὸς τὸ σῶμα ὡς τὸ εἶδος πρὸς τὴν ὕλην⁴. Τῆς ψυχῆς ἀλλαὶ μὲν δυνάμεις ἐνεργοῦσι μόνον μετὰ τῶν σωματικῶν ὅργάνων ἀλλαὶ δὲ ἀνευ αὐτῶν. Εἰς ἐκείνας μὲν ἀνήκουσιν αἱ αἰσθητικαὶ καὶ κινητικαὶ δυνάμεις, εἰς ταύτας δὲ ὁ θεωρητικὸς καὶ ὁ πρακτικὸς νοῦς, διὸ ὃν ἡ ψυχὴ εἶναι κατ' ἔξοχὴν λογικὴ οὖσία. Αἱ δυνάμεις αὗται δὲν εἶναι σωματικαὶ ἀλλ' ἀπλῇ οὖσία, πλὴν ὅτι δὲν δύνανται νὰ μεταβῶσιν ἀπὸ τῆς δυνάμεως εἰς τὴν ἐνέργειαν ἀνευ τῆς ἐπενεργείας τοῦ ποιητικοῦ νοῦ. Οὗτος εἶναι διάφορος τῆς ψυχῆς καὶ χωριστὴ ὑπόστασις, εἶναι οὖσία οὐραγιος, ὑπὲρ οὐδενὸς μεριστοῦ περιεχομένη καὶ ἀπὸ τῆς ὕλης κεχωρισμένη. Ἐπειδὴ δὲ εἶναι ἀπλῇ οὖσία, ἐπιζῆ τῷ σώματι καὶ εἶναι ἀνώλευθος⁵. Ὁστεν ἥδύνατο νὰ ὑποτεθῇ ὅτι δὲν Ἀλφαραρίθης ἀνήσκει τὴν ἀθανασίαν τῆς ἴδιας ἐκάστου ψυχῆς⁶. Καὶ ὅμως

¹ Αὐτ. 6. 8.

² Αὐτ. 9. 21.

³ Αὐτ. 10.

⁴ 19. 20.

⁵ Διὰ τοῦ θείου νοῦ μεθίσταται ἢ δυνάμεις νόησις εἰς τὴν ἐνέργειαν νόησιν (intellectus in actu ἢ in effectu). Ἐκεῖνος πορίζει τὰς μορφὰς τῶν ὅντων καὶ ποιεῖ τὴν γνῶσιν αὐτῶν. Δύναται λοιπὸν ὁ νοῦς τοῦ ἀνθρώπου γὰρ μάθῃ καὶ τὴν ἐνδοτάτην τῆς φύσεως οὖσίαν, διότι δέχεται τὰς αὐτὰς μορφάς, αἴτινες ἐνυπάρχουσιν ἐν τῇ φύσει καὶ ἀποτελοῦσι τὴν τῶν πραγμάτων οὖσίαν. Ἐγθ. ἀνωτ. 10. 21. De intel. 48 ἐξ.

⁶ Ὁντως δὲ ἐφέχθη ὁ φιλόσοφος ὑπὸ τοῦ Ιησοῦ Τοφειλ, ὅτι δὲν ἔλεγεν δρόθην γνώμην περὶ τῆς ἀθανασίας τῆς ψυχῆς καὶ τῆς μετὰ θάνατον ἀμοιβῆς.

ἀποφαίνεται ὅτι ὁ ἀνθρωπος μετὰ θάνατον λαμβάνει τὴν προσήκουσαν εὐδαιμονίαν ἢ κακοδαιμονίαν, ἵτις ἀπόφαντις μαρτυρεῖ ὅτι ὁ φιλόσοφος ἡσπάζετο τὴν προσωπικὴν ἀθανασίαν¹. Ἀκόλουθος εἶναι ἢ γνώμη ὅτι ἡ θεία πρόνοια ἔκτείνεται ἐπὶ πάντα καὶ ὅτι πάντα ὑπάρχουσι κατὰ τὴν βουλὴν καὶ δύναμιν τοῦ Θεοῦ. Καὶ τὰ κακὰ δὲ τὰ ἐξ ἀνάγκης εἰς τὴν φθαρτὴν φύσιν παριμαστοῦντα ἥστηνται ἐκ τῆς βουλῆς τοῦ Θεοῦ καὶ κατὰ ταύτην γίνονται. Οὐδὲ εἶναι ἄξιον νὰ αἰτιᾶται τις ἄλλος μᾶλλον πρέπει νὰ ἔπαινῃ τὴν ὑπαρξίν κακῶν², διότι πολλὰ ἀγαθὰ δὲν θὰ ὑπῆρχον ἂνευ τῶν ἀντιθέτων κακῶν³.

3. **Ἐν πολλοῖς** τὸν Ἀλφαράبιην ὑπομιμήσκουσιν αἱ θεωρίαι τοῦ ἐν Βασῷρᾳ κατὰ τὸν 10ον αἰῶνα συγχροτηθέντος μαστικοῦ συλλόγου τῶν εἰλικρινῶν ἢ καθαρῶν ἀδελφῶν, οἵτινες τὴν τότε προστήν τοῖς Μουσουλμάνοις γνῶσιν συνεκεφαλαίωσαν ἐν συντόμῳ ἐγκυρωτισμένῃ⁴. Οἱ καθαροὶ ἀδελφοὶ ἦθελον νὰ εἶναι ἐκλεκτικοὶ καὶ νὰ ἀρύωνται πανταχόθεν, ὅπου εὑρισκον, τὴν σοφίαν. ΠΙ δημόδη μᾶλλον χαρικτῆρα ἔχουσα φιλοσοφία αὐτῶν ἦτο ἀριστοτελική μετὰ νέων πλατωνικῶν καὶ νέων πυθαγορείων ἀρχῶν συγκεκραμένη. Κατὰ ταύτην λοιπὸν διποὺς οἱ πολλοὶ ἀριθμοὶ προηλθον ἐκ τῆς μονάδος, οὗτοι καὶ ὁ κόσμος μετὰ τοῦ πλήθους τῶν δύντων προηλθον ἐκ τοῦ ἑνός, εἰς δὲ θὰ ἐπιαγέλθωσι πάντα. Πρὸς τὰ πρῶτα δύντα ἀντιστοιχοῦσιν οἱ ἐννέα πρῶτοι ἀριθμοὶ· τὸ ἐν ἀντιστοιχεῖ πρὸς τὸν Θεὸν (*allah*), οἵτις ὑπάρχει μὲν ἢ ἀρχὴ πάντων τῶν δύντων ἀλλ᾽ αὐτὸς δὲν εἶναι δύν. Τὸ πρῶτον τοῦτο ἀναπτύσσεται εἰς τὴν δευτέραν δύναμιν, τὸν νοῦν (*akl*), ἐν ᾧ οἱ τύποι πάντων τῶν δύντων περιέχονται. Τὸ τρίτα ἀντιστοιχεῖ πρὸς τὴν τοῦ κόσμου ψυχὴν (*nafs*). Τέταρτον εἶναι τὸ εἶδος τῆς ὕλης, ἢ πρώτη ὕλη· ταύτη ἀκολουθεῖ ἢ δευτέρα ὕλη, ἵτις ἔχει μῆκος καὶ ἀλιτός καὶ βάθος

¹ *Font. quaest.* 22.

² *Avt.* 22.

³ **Επιθ. H. Malter, Al-Kindi the philosopher of the Arabs, 1904.—Dieterici, Alfarabis philosophische Abhandlungen, 1890. — M. Horten, Das Buch der Ringsteine Farabis, Beiträge κλπ. 5, 3. Πρβλ. Überweg—Geyer, σ. 720 ἐξ.*

⁴ Ἡ ἐγκυρωταῖς συναπετελέσθη ἐκ 51 τμημάτων καὶ διακρίνεται ὑπό—σας τὰς ἐπιστήμας εἰς τέσσαρας τάξεις, ἥτοι εἰς προπαιδευτικὴν καὶ λογικὴν. εἰς φυσικὴν καὶ ἀνθρωπολογίαν, εἰς τὴν περὶ ψυχῆς τοῦ κόσμου θεωρίαν καὶ τέλος εἰς τὴν θεολογίαν. Τὸ ἔργον τοῦτο ἥτο ἀπό τοῦ 11ου αἰώνος γνωστὸν καὶ ἐν Ἱσπανίᾳ, ἔνθα ἐπιμελῶς ἐσπουδάζετο.

οὐχὶ δὲ ὅμως καὶ κάλλος. Πρὸς τὸ ἔξ ἀντιστοιχεῖ ὁ κόσμος (*al ḥalām*) σφαιροειδῆς ὡν καὶ ἀρμονικός· τὴν δὲ ἐβδόμην βαθμῖδα ἐν τῷ συστήματι κατέχει ἡ φύσις (*at-tabīa*), τουτέστιν ἡ δύναμις τῆς τοῦ παντὸς ψυχῆς διήκουσα διὰ πάντων τῶν ὑπὸ τὴν σελήνην σωμάτων. Ἡ τοῦ κόσμου ψυχὴ ἐπενεργεῖ ἐπὶ τέσσαρα στοιχεῖα (*arkān*), ἀτίνα τὸν τῆς γενέσεως καὶ φυλορᾶς κόσμον ἀποτελοῦσι καὶ τὴν ὁγδόην θέσιν κατέχουσι. Πρὸς τὸ ἐννέα τέλος ἀντιστοιχοῦσι τὰ ὄρυκτὰ καὶ τὰ φυτὰ καὶ τὰ ζῷα, ἀτίνα ἐκ τῆς μεῖζεως τῶν τεσσάρων στοιχείων προῆλθον. Πρὸς τὸ ἐν πάλιν πάντα θὰ ἐπανέλθωσιν οὗτοι πρὸς ἄλληλα συναπτόμεναι, ἀπότελε ἡ δημιουργία νὺν ἀποτελῇ καὶ τὸν ἀπηρτισμένην καὶ ἀρμονικῶς διατεταγμένην ἀλυσιν, ἵτις οὐδαμοῦ διακοπτομένη ποιεῖ ἐνιαῖον οὖλον¹.

§ 3. Ἀβικέννας

1. *Bίος καὶ συγγραφή.* Ὁ Ἀβικέννας (*Avicenna*, *Ibn Sīnā*) ἐγεννήθη τῷ 980 ἐν Churūmaītēn τῆς ἐπαρχίας Βουχάρας ἐκ γονέων ἐπιφρανῶν καὶ πλουσίων. Εὑφυὴς ὅν ἔτυχε παρὰ τοῦ φιλοστόργου πατὸς ἐπιμεμελημένης καὶ ἀρτίας ἀγωγῆς. Διδαχθεὶς ἀριθμητικὴν καὶ γεωμετρίαν καὶ ἀστρονομίαν ἦλθε χάριν εὐρυτέρων σπουδῶν εἰς Βαγδάτην, ἐνθα ἐνδελεχῶς καὶ μετ' αὐταπαρησίας περὶ τὴν φιλοσοφίαν καὶ τὴν ἰατρικὴν ἡσχολήθη. Ὁκτὼ καὶ δέκα μόλις ἔτη γεγονὼς ἥδυνατο καὶ πολιτικὰ ἔργα νὺν ἀναλαμβάνῃ καὶ τὴν ἰατρικὴν ἀμα νὺν ἀσκῇ· κατὰ δὲ τὸ εἶκοστὸν πρῶτον ἔτος ἤρξατο νὺν γράψῃ περὶ φιλοσοφικῶν καὶ ἄλλων ζητημάτων. Ἐπαγγελλόμενος τὴν ἰατρικὴν ἐκτήσατο μέγαν πλοῦτον, ὃν ὕστερον κατεδαπάνησεν. Ὅλως δὲ ὁ χαρακτὴρ αὐτοῦ φαίνεται ὡν οὐχὶ ἀνεπίληπτος· διότι ἡτο ἄγαν ἐκδεδομένος εἰς πότους καὶ τέρψιες, αἵτινες τὸν θάνατον ἐπετάχυναν. Οὕτω ζωηρὸν καὶ πολυτάραχον βίον διαγαγὼν ἐτελεύτησε τῷ 1037. Τὰ ἔργα τοῦ Ἀβικέννα, ὃπερβαίνοντα τὰ ἑκατὸν βιβλία, ἀνεφέροντο εἰς πάντα τὰ περὶ ὃν δὲ Ἀριστοτέλης διέλαβε ζητήματα καὶ εἰς τὴν ἰατρικήν, ἢν ἐδίδαξεν δόμοῦ μετὰ τῆς φιλοσοφίας ἐν *Ισπανίᾳ*. Ἐκ τῶν συγγραμμάτων δὲ ἐκείνου προέχουσι δύο: 1) τὸ λεγόμενον «βιβλίον τῆς θεραπευτικῆς» (*Kirâl âs-sifâ*), ὃπερ ἐστὶ μεγάλη φιλοσοφικὴ ἐγκυροπαιδεία περιεχομένη ἐν 18 τόμοις καὶ διακρινομένη εἰς τέσσαρα χιλιό-

¹ "Επιθ. Dieterici, Die philosophie d. Arab. 1, 141.—T. J. de Boer, Gesch. der Philos. im Islam, 1901, σ. 76—89.